

A forradalom keresztmetszetben

Demeter M. Attila: *Írástudók forradalma*
Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

keletk 26

A provokatív és inspiráló cím ellenére: egy újabb könyv egy már könyvtáryi irodalommal rendelkező témáról – fogalmazták meg kételyeiket jónéhányan azok közül, akik kézbe vették és belelapoztak Demeter M. Attila könyvébe. A témával kapcsolatos buktatók számontartása azonban felszínes olvasatot takar. A szerző szándékai és céljai ugyanis nem tartanak igényt sem az eredetiségre, sem arra, hogy valamiféle történetírói hagyomány sorába illeszkedjenek.

Demeter kíváncsiságának tárgya – bár eszmetörténeti kalandra invitálja olvasóit – nagyon is kézzelfogható, vagy, ha úgy tetszik, köznapi. Azt a meglehetősen talányos és rengeteg ellentmondástól terhelt politikai miliőt kívánja megérteni, amelyben kénytelenek vagyunk élni. Ez alatt nemcsak szűkebb környezetünk kisebb, de bosszantó (ál)politikai jelenségeit kell értenünk, hanem általában azt a politikai berendezkedést, amelyet a nyugati civilizáció a demokratikus legitimitásra épülő modern nemzetállam meglehetősen közismert fogalmával ír le. Talán viszonylag kevesen érzékelik, hogy nemcsak a viszonylag új keletű legitim és alkotmányos demokráciák küszködnek alapvető problémákkal itt, Európa középső és keleti felében, hanem általában a piacgazdaságot és a szociális államot megalapozó honpolgári-köztársasági éthosz van válságban az egész nyugati világban. Egy olyan szerző számára, aki nem gyakorló politikus, nem társadalomtudományos érdeklődéssel megáldott közíró és nem szaktörténész, hanem éppenséggel politikai eszmetörténettel szakszerűen foglalkozó filozófus – mint Demeter M. Attila –, majdhogynem szükségszerűen adódott az esszéisztikus formában megírt eszmetörténet műfaja. A munkát motiváló kíváncsiság ugyanakkor nem filológusi, hanem elsősorban teoretikus. Nem a különböző gondolkodók nézeteinek száraz – és ahogy azt sajnos megszokhattuk, gyakran steril – rekonstrukciója érdekli, hanem valós és mai napig aktuális politikaelméleti kérdések, illetve az ezekre adott, olykor nagyon is gyakorlati válaszok bonyolult kölcsönhatása. A kötet alapkérdése az, hogy a mi politikaelméleti kategóriáink mögött valójában milyen tapasztalat húzódik meg. Kik, milyen körülmények között és hogyan próbálták megalapozni a modern politikai szabadságot? Egyáltalán mit gondoltak a modernitás kezdetén a politikai szabadságról, annak mibenlétéről, főbb jegyeiről? Mi következett ebből magára az eszmére nézve, amikor azt megkísérelték a gyakorlatba ültetni, miként vélekedtek erről a kísérletről a kortársak, az utókor, és mi következett/következik ebből ránk nézve ma?

Az igazi kihívást tehát az jelenthette Demeter M. Attila számára, hogy mindezekkel a meglehetősen súlyos kérdésekkel hogyan lehet úgy szembenézni, hogy azok súlya ne sodorja valamiféle komor, modoros és akadémikus diskurzusba a szerzőt. Nos, bátran állíthatom, hogy a könyv egyik nagy erénye az a

könnyed (de nem felszínes), empátikus, de ugyanakkor távolságtartó probléma-kezelési mód és jó stílus, amely finom iróniával párosulva úgy teszi olvasmányossá ezt a könyvet, hogy az mindvégig tartalmas, inspiráló és feszes gondolatvezetésű marad. Hogyan sikerült ez Demeternek?

A fenti kérdéseket közvetlenül és életszerűen csak úgy lehetett feltenni – de ez volt a vonatkozó kulcsfogalmak eredeti tartalmának feltárását célzó legkézenfekvőbb mód(szer) is –, hogy visszanyúlunk a kezdetekhez. Itt egyébként szó szerint ajánlatos volt megtenni ezt. Hannah Arendt, aki maga is nagy hatású könyvet szentelt a modern forradalmak jelenségének, mondja azt, hogy a forradalomnak általában két fő ismérve van: az új kezdet tapasztalata és a szabadság megalapozásának központi jelentőséggel bíró kísérlete. Nos, a francia forradalmat joggal tekintjük a politikai modernitás kezdetét jelző nagyszabású eseménysornak, olyanak, amely legalább annyira vitatott és ellentmondásos eseményeket generált, mint amennyire hallatlanul új és egyedülálló volt. A kontinentális politikai kultúra ma ismert valamennyi fontos politikai eszméje és gyakorlata a francia forradalmat előkészítő eszmékben, körülményekben és később magának a forradalomnak az eseményeiben, illetve azok következményeiben gyökerezik. Ahhoz, hogy megérthessük korunk mélyen fekvő közösségi beidegződéseit, tanácsos visszanyúlunk ahhoz az eszme- és tapasztalatvilághoz, amelyben ezek megfogantak. Szinte kézenfekvőek azok a módszertani analógiák, amelyek a tárgy természetéből adódnak: a releváns politikaelméleti nézetek ütköztetése a diskurzus időtlen kölönidejűségében, valamint a kizökkent idő és az új kezdet forradalmi tapasztalata, egy-egy adott teoretikus probléma kapcsán érvek és ellenérvek vitaszerű ütköztetése, valamint a parlamenti vita akkortájt meghonosodó demokratikus gyakorlata. Demeter, igen stílusosan egyébként, hús-vér gondolkodókat idéz meg, nemcsak nézeteiket ismerteti, hanem egy-egy igen jellemző, időnként anekdotikus történettel felvillantja a szóban forgó személyek jellemét is – ezzel a technikával egyszerre teszi életközeli és az interpretáció számára sokrétűvé a közöttük zajló virtuális vitát. Közös szellemi térben találkozhatnak így Rousseau és Benjamin Constant, Montesquieu és Robespierre, miközben Tocqueville és Edmund Burke nézetei segítségével a moderátor szerző tagolja azt a hallatlanul izgalmas vitát, amely végső soron közvetlenül minket (is) érint. Itt jegyezném meg, hogy ha felfedezhetők elfogultságok ennek a nagy ívű teoretikus „vitának” a moderálásában, akkor azok kétségtelenül a konzervatív liberális nézetek hangoztatói irányában mutatkoznak meg, ám meglétüket a szerző nem is kívánja palástolni.

Most pedig, midőn vázlatosan leltárba kívánom venni azokat a főbb politikaelméleti vitatémákat, amelyek Demeter M. Attila könyve egy-egy fejezetének tárgyát képezik, hagyom, hogy – csakúgy, mint magát a szerzőt – „a filozófiai analógia szelleme” vezéreljen.

Gyakran úgy tűnik föl számunkra, hogy demokratikus berendezkedésű társadalmakban a kiegyensúlyozott politikai életre egyaránt veszélyt jelenthet az, ha túl sokan vesznek részt a közéletben, de az is, ha túl kevesen. A dilemma teoretikusan a magánéleti szabadság és a közéleti szabadság közötti feszültség formájában jelentkezik. A modern politikai szabadság széleskörű, azaz a honpolgárok egészére kiterjed, ám elsődleges célja mégiscsak az, hogy a zavartalan

magánéleti szabadság garanciáit biztosítsa. Ugyanakkor tapasztalataink azt igazolják, hogy ha a politikai közösség elsőpró hányada a magánélet biztonságába húzódik vissza a szövevényes közügyek fáradtságos intézése elől, akkor majdnem mindig a közszabadság kerül veszélybe. De mai népes társadalmunkban gyakorolhatja-e a szuverén nép az önmaga feletti hatalmat, és ha igen, hogyan? Csakis a köztársaság alapjául szolgáló képviselői elv szolgálhat megoldásul, ám mára bebizonyosodott, hogy ez a gyakorlatban túlon túl leszűkíti a politikai szabadság körét. Hannah Arendt a tanácsrendszerben, a helyi kisközösségi önkormányzatban vélte megtalálni a megoldást. Vele szemben Bibó István, akinek közvetlen forradalmi tapasztalatai voltak 1956-ból, úgy vélekedett, hogy a tanácsok csak forradalmi időkben tölthetik be hatékonyan a szerepüket, míg „békeidőben” nagy a kísértés, hogy a kisszerű torzsalkodás és a manipuláció vagy a szűklátókörűség és az érdektelenség csapdájába essenek. Lehetséges-e hát demokrácia, lehetséges-e köztársaság, és ha igen, hogyan?

A modern kori forradalmak majd mindegyike elsősorban a széles tömegek felszabadítását, majd ezt követően a közszabadság megalapozását tekintette legfontosabb feladatának. E két törekvés valamelyike, de gyakran mindkettő kudarcba fulladt. Szintén Bibó mondja azt, hogy a felszabadulásnak elsősorban lelki folyamatnak kell lennie, mert csak erre épülhet a szabadság intézményesítése. Ez pedig különösen a nagy nyomorral küszködő társadalmakban lehetetlen, mert az ember mint biológiai lény aligha válhat képessé a szabadságra.

A forradalmak eredményeképpen elhárult az akadály az elől, hogy az elavult és hiteltelenné vált monarchikus–arisztokratikus legitimitási elvet felváltsa a demokratikus legitimitási elv, ám a tömegek összes nyavalyáikkal és szenvedélyeikkel tódultak be a hatalomba, ami alaposan visszavetette a hatalomgyakorlás hosszú évszázadokon keresztül csiszolódott technikáit, miközben a hatalom új birtokosait – csakúgy, mint a régieket egyébként – semmi sem védte meg a hatalom korrumpáló hatásától.

Látjuk/látjuk: forradalom *de facto* van, ám lehetséges-e egyáltalán? Ez az elméleti kérdés korántsem képtelenség. Sőt, mi több, úgy tűnik, hogy forradalom *de iure* nem is lehetséges. A könyv második részében a szerző a következőképpen teszi fel a kérdést: vannak-e emberi jogaink? Az egyetemes emberi méltóság mindenkét megillet, de az már kérdéses, hogy a polgári állapotot és a törvényt megelőzően vannak-e egyáltalán jogaink, s ha igen, mi alapozza meg ezek létezését. Ha pedig csak a polgári állapotban teszünk szert politikai jogokra, akkor ezek arra is feljogosítanak-e, hogy felforgassuk a politikai rendet? Úgy tűnik, hogy a válasz nemleges, mindenesetre a mindenkori forradalmak jogszerűségét avagy jogszerűtlenségét jótékony homály fedi.

A francia forradalom méhében fogant a modern nemzet. Ennek a vészterhes születésnek most egyéb aspektusait figyelmen kívül hagyva hadd hívjam fel a figyelmüket arra, hogy ma, amikor sokan és sokféleképpen jósolják a nemzet halálát, egyre komolyabban szembe kell néznünk azokkal a problémákkal, amelyek a testvériség kiürülőfélben lévő jelszavához köthetők. Nemcsak szociális, hanem elsőrendű politikai kérdésekről van szó. Ezeknek a problémáknak ma már ismerjük egy sor véresen komoly negatívumát, de úgy tűnik, hogy pozitív tartalmaikból alig sikerült valamit feltárnunk, márpedig jól

megalapozott szolidaritás nélkül aligha leszünk képesek tartós politikai rendet fenntartani. Pontosan a nemzettel kapcsolatos tapasztalatok igazolják, hogy ennek a kulcsfontosságú problémának érzelmi és szenvedélyekkel összefüggő vonatkozásai is vannak, és gyaníthatóan nem lesz elég megőrizni tőlük a politikai ésszerűséget, hanem valamiféle kiegészítő szerepet kell találnunk nekik a továbbra is súlyos garanciákat hordozó racionalitás mellett.

Nos, fentebb mintegy olvasónapló-szerűen igyekeztem szemelgetni azoknak a lényeges és izgalmas politikaelméleti problémáknak a sorából, amelyek Demeter M. Attila könyvének tárgyát képezik. Befejezőképpen fontosnak tartom, hogy néhány szóban a címre is reflektáljak. Az írástudók – egyébként meglehetősen kétes – forradalmi szerepét igen tanulságosan és megszívlelendően mutatja be a szerző. Mai szóhasználattal élve, az értelmiségieknek nemcsak a dogmatikus gondolkodás, hanem a küldetéstudat és a közjó iránti kétes fanatizmus is gyakran felróható, csakúgy, mint az emberi esendőség mértéktelen jelenléte. Bebizonyosodott, hogy e tekintetben megállt az idő... Mi még mindig a permanens forradalmak korát éljük, pedig számtalan hasznos dolgot tehetnénk, például olvashatnánk – Demeter M. Attila könyvét.

Ilyés Szilárd